

АДЕКВАТНІСТЬ ДЕЯКИХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ СПЕЦИФІЦІ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 4(31), с. 125–130

Аналізуються проблеми щодо адекватності окремих економічних концепцій тому стану, в якому перебуває макроекономічна система сучасної України.

Еволюція економічної теорії нерозривно пов'язана з історією розвитку людського суспільства, але більшість економічних концепцій з'явилася у період становлення й розвитку капіталізму. Наприклад, ідеї А. Сміта і Д. Рікардо виникли на початковому етапі. Нестабільність капіталістичної економіки сприяла формуванню концепції розвитку суспільства К. Маркса. Бурхливий розвиток науково-технічного прогресу (НТП) і математичних методів викликав появу неокласичних теорій економічного зростання та концепцій індустріального суспільства. Виникнення колективної власності означало перехід до вищої стадії розвитку капіталістичного способу виробництва, що знайшло відображення в концепціях “народного капіталізму”.

Особливості розвитку економік різних країн також сприяли еволюції економічної думки. Наприклад, австрійська школа граничної корисності, американська школа неокласики, шведська школа найбільше вплинули на становлення наукової думки щодо кризи в економіці. Так, теорія А. Маршалла з'явилася та значно поширилась у результаті кризи 1872 р., кейнсіанство — після кризи 1929–1933 рр., монетаризм — після кризових явищ 60–70-х років і т. д. Сучасні економісти вважають, що економічні кризи виконують найважливішу функцію з відновлення рівноваги в народному господарстві [1; 7]. Разом з тим, незважаючи на спільність характерних ознак (спад виробництва, порушення сформованих виробничих зв'язків, банкрутство підприємств, зростання безробіття), кожна криза відрізняється за глибиною та має свою специфіку. На сучасному етапі в

розвинених капіталістичних країнах спад виробництва і банкрутство підприємств не мають такого масштабного характеру, як на початку ХХ ст., і супроводжуються інфляційними процесами.

Невелика інфляція в економічній теорії розглядається не як соціальне зло, а як стимул споживчого попиту, оскільки при зростанні цін населення прагне робити відповідні запаси. Однак це один бік проблеми. Другий бік — виробництво більш інерційне, тому споживання випереджає його, але лише на фазі зростання економічних коливань. У кризовій фазі — навпаки. Це потребує певної збалансованості динаміки виробництва та споживання. Щодо вирішення даної проблеми у сфері обміну, то в західній теорії та практиці перевищення рівня інфляції на 10 % вважається критичним, оскільки подальше зростання інфляції може призвести до гіперінфляції, що на сьогодні й відбувається в Україні.

Підходи щодо подолання економічної кризи, запропоновані в деяких економічних концепціях, відносно успішно були реалізовані в багатьох розвинених країнах. Вони тісно переплітаються із двома основними науковими напрямками, які пов'язують економічну кризу з явищем надвиробництва та концептуально відрізняються ступенем участі держави в його регулюванні:

1) неокейнсіанство. У короткостроковому періоді необхідне активне втручання держави у стимулювання сукупного попиту;

2) неокласичний напрям. Завдяки здатності ринкової економіки до саморегулювання за допомогою механізму досконалої конкуренції декларується принцип невтручання держави у стиму-

лювання сукупного попиту (неоліберальний напрям) або його штучне обмеження (монетаризм).

Як свідчить практика подолання економічної кризи в США (1929–1933 рр.), найдієвішими для зростання виробництва, споживання і подолання масового безробіття виявилися методи державного регулювання, запропоновані Дж. Кейнсом [9]. Обґрунтовуючи пріоритетність споживання в процесі суспільного відтворення, учений пропонував стимулювати його за рахунок:

1) збільшення державних видатків на закупівлю товарів та інвестиції у рамках державної власності;

2) перерозподілу доходів в інтересах соціальних груп, які одержують найбільш низькі доходи, що особливо актуально для України.

Неокейнсіанці як джерело стимулювання виробництва розглядають заощадження як частину доходу, що трансформується в інвестиції. При цьому інша частина доходів витрачається на споживання. Зростання виробництва уповільнюється, якщо заощадження менше інвестиційного попиту, і навпаки. Тому пропонувалося зниження відсотків на кредити, що дало змогу збільшити розрив між вартістю кредитів та очікуваню прибутковістю капіталовкладень. У результаті кошти вкладатимуться в розвиток виробництва.

Ще одним істотним моментом неокейнсіанського напрямку є ефект мультиплікації, який полягає в тому, що збільшення інвестиційного попиту неминуче супроводжується випереджальним зростанням споживчого попиту. Але очевидний і недолік такого підходу — не враховується зворотний зв'язок між інвестиціями і доходами. Це спробував усунути Е. Хансен у неокейнсіанській теорії економічного циклу [21; 24]. Ефект акселератора Е. Хансена досягається шляхом збільшення інвестицій, отриманих від доходу, а також стимульованих інвестицій. При цьому стимульовані інвестиції утворюються за рахунок заощаджень. Комплексна взаємодія обох ефектів, на думку Е. Хансена, зможе викликати постійне зростання виробництва і споживання. У моделях Е. Домара і Р. Харрода принцип акселерації виявляється у відносно значній зміні інвестицій при невеликому коливанні споживчого попиту, що обґрунтовує необхідність його стимулювання [22].

Однак, незважаючи на привабливість рекомендацій Дж. Кейнса, на його думку, вони мають короткостроковий характер і прийнятні тільки в період економічної кризи. З точки зору довгострокового економічного зростання, на думку В. Базилевича, заслуговують на увагу посткейнсіан-

ські теорії недосконалої та монополістичної конкуренції Дж. Робінсон і Е. Чемберліна [8]. Вирішення проблеми “ефективного попиту” вони пов'язують із: проведенням деяких соціальних реформ; підвищенням заробітної плати та визнанням права профспілок на боротьбу за її збільшення; радикальними програмами державного перерозподілу доходів; обмеженням влади монополій.

Можна поставити питання, про які соціальні програми і підвищення заробітної плати може йти мова, якщо економіка України перебуває в стані банкрутства. Крім того, у слаборозвинених країнах неможливо вирішити проблему інвестицій, що стимульовані за рахунок заощаджень, оскільки низькі доходи населення витрачаються тільки на споживання. Тобто існує критичний рівень доходів, нижче якого, як це розглядається в теорії квазістабільної рівноваги та “порочного кола вбогості” Х. Лейбенстайна, в економіці порушуються умови, що сприяють формуванню “ефективного попиту”, а спроби подолати його зазнають невдачі.

В економічній науці були й інші варіанти “порочних кіл”. Як приклад, автори праць [6; 11] розглядають концепції “порочного кола накопичення” Р. Нурксе та “порочного кола ринку” Ч. Кіндлбергера. У першій стверджується, що брак капіталу обмежує можливість застосування сучасної техніки. Через це продуктивність праці низька. У результаті знижується рівень доходу на душу населення, а отже, нагромадження капіталу. Інша концепція зазначає, що типовими рисами економіки слаборозвинених країн є вузькість внутрішнього ринку і слабка спеціалізація виробництва. Це зумовлює низьку продуктивність праці — причину невеликих доходів населення, що, у свою чергу, є безпосередньою причиною вузькості ринку.

Справді, про яке формування “ефективного попиту” може йти мова в умовах зубожіння більшої частини населення України? Тому єдиний вихід із такого становища автори “порочних кіл” вбачають у зовнішніх факторах, зокрема у залученні іноземного капіталу. Отже, вирішення проблеми кризи в неокейнсіанському напрямі пов'язується зі стимулюванням державою в комплексі із зовнішніми джерелами двох головних компонентів сукупного попиту — споживчого та інвестиційного.

Як успішну реалізацію комплексного підходу часто розглядають досвід Л. Ерхарда в реформуванні післявоєнної економіки Західної Німеччини та економічної допомоги за “планом Мар-

шала”, що дало змогу країні, як вважає В. Бази-левич, вийти із кризового стану [8]. Але, швидше за все, така допомога надавалася у політичних ін-тересах як противага сприянню СРСР у форму-ванні соціалістичної економіки НДР. Крім того, вона мала і негативні сторони. Наприклад, при наданні фінансових інвестицій США передбача-ли покупку і перевезення власної продукції аме-риканським морським флотом, що, з одного боку, сприяло успішному реформуванню економіки, а з другого — гальмувало розвиток власного вироб-ництва Західної Німеччини.

Водночас реформи у післявоєнній економіці Західної Німеччини, що були спрямовані на ста-білізацію фінансової та грошово-кредитної сис-тем, згладжування соціальних протиріч, усіяку підтримку підприємництва і створення умов для зростання життєвого рівня середніх верств насе-лення, посилено контролювалися та вчасно кори-гувалися сильною та авторитетною владою. Тоб-то, незважаючи на прихильність Л. Ерхарда до принципу державного невтручання, вихід з еко-номічної кризи в Західній Німеччині все-таки ре-гулювався державою при значному обсязі зов-нішніх інвестицій.

Необхідно відзначити неспроможність очіку-вань великомасштабних іноземних інвестицій ба-гатьох українських політиків, які, мабуть, були пов’язані із зацікавленістю США у створенні бу-ферної з Росією держави. Імовірно, така позиція дозволяє вважати, що Україна повторить шлях післявоєнного розвитку Західної Німеччини. Звідси цілком логічна здійснювана державна полі-тика, що доходить до абсурду. Наприклад, полі-тика “української незалежності” стосовно Росії, яка нещодавно отримала членство вже у “великій вісімці” розвинених капіталістичних країн.

З приводу ринкових очікувань в Україні, то цікаво відзначити одержану в роботі [5] залеж-ність — величина інвестицій на одну особу пря-мо пропорційна рівню розвитку країни (величині дохідності): у країнах із високим рівнем розвитку вона становить 427 дол. США, із середнім — 46, з низьким рівнем розвитку — 5,7, а в Україні — 29 дол. США. Така закономірність дає підста-ви вважати, що в більшості випадків зовнішні ін-вестори орієнтуються насамперед на розвинений внутрішній споживчий ринок, а вже потім — на дешеві ресурси. Тому сумнівно очікувати най-ближчим часом значного збільшення припли-ву іноземних інвестицій в Україну. У результаті, як відзначає О. Пирог, “...в сучасних умовах укра-їнської економіки світова модель “зростання ви-робництва — збільшення інвестицій — економіч-

не зростання” не спрацьовує” [13, 19]. Таким чи-ном, вирішити проблему інвестиційного попи-ту в Україні без розвитку внутрішнього ринку, а отже, збільшення доходів населення практично неможливо.

Щодо державного регулювання, то, мабуть, в олігархічній економіці пропонувані прихильни-ками кейнсіанського напрямку методи не “спра-цьовують”, оскільки в Україні на першому міс-ці монополістичні інтереси бізнес-груп, що при-йшли до влади на хвилі ліберальних ідей. Саме ці ідеї стали синонімом поняття “ринкова еконо-міка”, що посилено нав’язується з боку західних держав і МВФ.

С. Мочерний відзначає, що термін “ринко-ва економіка” вживають і тоді, коли одну зі сфер суспільного відтворення, в даному випадку — об-мін, проголошують визначальною і на цій осно-ві характеризують всю економіку. Однак, по-перше, виробництво товарів високої якості в роз-винених країнах Заходу підтверджує визначаль-ну роль сфери безпосереднього виробництва і не-обхідність врахування зворотного впливу сфери обміну на виробництво, що на практиці означає потребу у визначенні платоспроможного попи-ту населення, його формування і т. ін. По-друге, вживання цього терміна зумовлено механічним перенесенням стереотипів західної економічної науки у вітчизняну, що (поряд з названими при-чинами) характеризує активне його використан-ня українськими економістами щодо спрямова-ності трансформаційних процесів в економічній системі України. По-третє, використання терміна “ринкова економіка” обумовлено підміною кри-теріїв класифікації економічних систем, зокре-ма, необґрунтованим висуненням на перше місце критерію з точки зору товарно-грошових відно-син замість критерію з точки зору відносин влас-ності на засоби виробництва [12, 18].

У “Словнику сучасної економічної теорії Мак-міллана” поняття “ринкова економіка” характе-ризується як система приватної власності на за-соби виробництва, тобто є “капіталістичною еко-номікою” або “економікою приватного підприєм-ництва” [15, 311]. Але концепція ринкової еконо-міки проіснувала протягом кількох століть, і піс-ля кризи 30-х років у західній економічній науці була істотно переглянута, оскільки ринкова еко-номіка виявилася нездатною до саморегулюван-ня в критичних ситуаціях.

Нині, на думку Д. Сороса, ринковий фунда-менталізм став настільки потужним і впливо-вим, що будь-які політичні сили насмілюють-ся протистояти йому, клеймуються як сентимен-

тальні, нелогічні та наївні. Істина при цьому полягає в тому, що сам ринковий фундаменталізм наївний і нелогічний. Навіть якщо ми відкладемо в бік більш істотні моральні та етичні питання і сконцентруємося лише на економічних проблемах, ідеологія ринкового фундаменталізму і тут виявиться глибоко і безнадійно помилковою. Іншими словами, ринкові сили, якщо їм надати повну владу, навіть у чисто економічних і фінансових питаннях, викликають хаос і в кінцевому підсумку можуть призвести до падіння світової системи капіталізму [16, 19].

Позиції Д. Сороса дотримується й академік НАН України І. Лукінов, який переконливо довів, що поняття “ринкова економіка взагалі” також втрачає реальний зміст, адже протягом багатовікової історії людства ринкові структури так змінилися, що від колишніх їх форм і методів регулювання майже нічого не залишилося” [10, 8]. У результаті дотримання таких “економічних” рекомендацій багато постсоціалістичних країн були відкинуті на нижчу стадію розвитку капіталізму. Очевидно, така “теоретична” база та лібералізація економіки були вигідні “приватизаторам” загальнонародної власності, які перебувають у владі.

Ліберальні ідеї становлять основу неокласичних концепцій регулювання економіки. На сьогодні в Україні ринкова економіка і вільне ціноутворення зводяться в ранг догми. Наприклад, центральна ідея Ф. Хайєка про те, що ринкові ціни відіграють вирішальну роль у децентралізації процесу прийняття економічних рішень [19; 20], у висловленнях деяких державних чиновників і економістів трансформується в ідею про необхідність формування цін в Україні на європейському рівні. При цьому зовсім ігнорується проблема невідповідності європейських цін мізерно-му рівню доходів більшої частини населення.

Представники неоліберальних поглядів також вважають, що ринкові ціни ведуть до більш ефективного використання ресурсів, ніж механізм державного регулювання. Однак недосконала конкуренція, як наслідок монополізації ринку панівними бізнес-групами, і практична відсутність дієвого механізму державного регулювання призводять до того, що ціни в Україні встановлюються монополістами через прагнення одержати максимальний прибуток, а не є результатом дотримання ліберального принципу вільної конкуренції. При незначних обсягах виробництва і низькій купівельній спроможності населення, вважає В. Попова, це створює ефект товарного достатку на тлі низького завантаження виробни-

чих потужностей підприємств. Тобто на відміну від явища надвиробництва, властивого циклічним економічним кризам, в Україні через низькі доходи населення існує криза недовиробництва [14].

Зовсім абсурдними в таких умовах стають неоліберальні та монетаристські “рецепти” невтручання держави. На думку їх прихильників, криза, свідомо руйнуючи економіку, сама формує матеріальні передумови виходу з неї. Тому державі не слід заважати її впливу на економіку. Наприклад, на думку Ф. Хайєка, держава не повинна займатися ні соціальним страхуванням, ні організацією освіти, ні ставками квартирної плати, а максимум, що можна допустити, — це збереження пенсій по старості та допомога з безробіття [20]. Безсумнівно, для реалізації таких програм економіці необхідний відповідний “запас міцності” у вигляді накопиченого національного багатства, яким володіли розвинені капіталістичні країни на момент кризи 60–70-х років. Немає необхідності доводити, що Україна не володіла ним не тільки на момент набуття незалежності, але не володіє і тепер.

Проте декларований монетаристами принцип невтручання держави в економіку відносний. Наприклад, П. Юхименко вважає: “Історична роль монетаризму полягає в тому, що на відміну від кейнсіанства, яке робило основну ставку на державу як фактор економічного зростання, монетаристи розкрили механізм функціонування сучасної економіки як єдність ринкового механізму та державного регулювання економіки” [23, 6]. Саме тому при розв’язанні проблеми стагфляції у розвинених капіталістичних країнах у 70–80-х роках монетаристські стабілізаційні програми виправдали себе. Підтримка Р. Рейганом рекомендацій М. Фрідмена дала змогу США вийти із кризового стану на початку 80-х років упродовж шести місяців і ввійти у фазу підйому, що тривав одинадцять років. Після здійснення відповідних реформ у розвинених країнах зростання виробництва набуло нової якісної складової за рахунок НТП.

На думку монетаристів, як основні регулятори, які впливатимуть на економічну систему, мають застосовуватися грошові агрегати, зокрема форми багатства (гроші, облігації, акції тощо) та емісія грошей. М. Фрідмен вважає, що інфляція, яка супроводжує економічну кризу на сучасному етапі, є суто грошовим феноменом, викликаним необґрунтованим втручанням держави у перебіг економічних процесів. Для підвищення пропозиції монетаристи рекомендують продавати все, що

можна, вести наступ на монополізм в економіці, заохочувати середній і дрібний бізнес, обмежуючи при цьому сукупний попит за рахунок зменшення грошей у населення. Найрадикальнішою тут є конфіскаційна грошова реформа, більш помірковані способи — заморожування заощаджень, заохочення покупки нерухомості та інших значних за обсягом цінних товарів [18]. Однак, на думку Д. Богині, "...штучне заморожування доходів основної маси населення і його платоспроможності є гальмом виходу з кризи і переходу у фази економічного поживлення і зростання. Практика багатьох розвинених країн Заходу свідчить, що таким шляхом ще нікому не вдалося подолати кризові явища" [3, 30].

Розвиток ідей грошового регулювання привів до появи теорії "економіки пропозиції", де проблему економічного зростання пропонується вирішувати за рахунок раціональної фіскальної політики та, зокрема, за допомогою регулювання податкової системи. Прихильники цього напряму цілком справедливо вважають, що збільшення податків призводить до зростання витрат, цін і стримує інвестування виробництва. Такої думки сьогодні дотримуються багато вчених, політиків і державних чиновників. При цьому деякі з них, наприклад І. Дорошенко, відзначають, що для реалізації ідей грошового регулювання в Україні необхідний "...належний стан грошових відносин в економіці, наявність розвинених ринкових інституцій та інфраструктури, високої корпоративної та економічної культури суб'єктів господарювання та домогосподарств, низької інфляційного оточення" [4, 56].

Щодо податкової системи, на думку академіка НАН України О. Амоші, В. Вишневського і В. Коновалюка, в Україні вона за складом і структурою наближається до тих, що використовують багато європейських країн [1, 26], а податки не можна визнати надзвичайно високими. Швидше, навпаки, з урахуванням чинника тіньової економіки, вони свідчать про наявний перекид на шкоду громадському сектору господарства, обумовленому тим, що значна частина фактичних доходів юридичних і фізичних осіб виведена з-під оподаткування [8, 30]. Але не це головне.

Порівняно з пасивною політикою невтручання держави, рекомендована монетаристами активна "шокова терапія" потребує ще більшого "запасу міцності" економіки, оскільки, на думку Дж. Стігліца, у деяких розвинених країнах зростання виробництва супроводжувалося секторальними диспропорціями в економіці, а зниження державних видатків на соціальні програ-

ми збільшило соціальне розшарування населення [17]. Прикладом негативного досвіду реалізації монетаристських програм у країнах, що розвиваються, є Болівія або Росія. Її наслідки дотепер є предметом обговорення багатьох економістів і політиків.

Отже, резюмуючи ліберальні, у тому числі монетаристські підходи, необхідно визнати, що найменш прийнятними для олігархічної економіки України є концепції, які базуються на принципах невтручання держави. Цієї думки сьогодні дотримується більшість учених.

Література

1. Амоша А. И. Об уровне налогов в Украине / А. И. Амоша, В. П. Вишневский, В. И. Коновалюк // Экономика промышленности. — 2003. — № 4 (22). — С. 20–31.
2. Бартенев С. А. История экономических учений. — М.: Юристъ, 2000. — 456 с.
3. Богиня Д. П. Соціальна політика в Україні в аспекті людського розвитку // Соціально-економічні аспекти промислової політики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2004. — Т.1. — С. 25–34.
4. Дорошенко І. В. Грошово-кредитна політика економічного зростання у трансформаційній економіці: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01. — К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. — 20 с.
5. Запатріна І. Фінансова політика та її вплив на економічне зростання // Економіст. — 2006. — № 3. — С. 27–31.
6. Земскова Е. С. Конечное потребление как предпосылка экономического роста в трансформационной экономике: Дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.01. — М.: Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2005. — 192 с.
7. Золотарев А. Н. Факторы роста украинской экономики // Экономика промышленности. — 2002. — № 4(18). — С. 11–15.
8. Історія економічних учень: Підруч. / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2005. — 567 с.
9. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. — М.: Гелиос АРВ, 2002. — 352 с.
10. Лукинов И. Методы и средства государственного регулирования экономики переходного периода // Экономика Украины. — 1999. — № 5. — С. 8–11.
11. Макаров Л. М. Взаимосвязь факторов экономического роста в трансформируемой экономике России: Дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.01. — Челябинск: Челябинский гос. ун-т, 2004. — 161 с.
12. Мочерный С. Модели трансформационных процессов экономики // Экономика Украины. — 2000. — № 2. — С. 13–23.
13. Пирог О. В. Іноземні інвестиції як фактор економічного зростання в Україні // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 5. — С. 15–19.

14. Попова В. Реалии и перспективы экономического роста в Украине / В. Попова, В. Попов // Экономика Украины. — 2005. — № 6. — С. 23–29.
15. Словник сучасної економіки Макміллана: Пер. з англ.; голов. ред. Девід В. Пірс. — 4-те вид. — К.: АртЕк, 2000. — 640 с.
16. Сорос Д. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности: Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 262 с.
17. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора: Пер. с англ. — М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1977. — 720 с.
18. Фридмен М. Количественная теория. — М.: Дело, 1996. — 131 с.
19. Хайек Ф. А. Индивидуализм и экономический порядок. — М.: Изограф: Начала-Фонд, 2000. — 287 с.
20. Хайек Ф. А. Право, законодательство та свобода. Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: Пер. з англ. — К.: Сфера, 2000. — Т. 3: Політичний устрій вільного народу. — 252 с.
21. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. — М.: РГБ, 2006. — [http:// ek-lit. agava. ru](http://ek-lit.agava.ru)
22. Харрод Р. Ф. К теории экономической динамики: Пер. с англ. И. К. Дашковского; Под. ред. Л. П. Куракова. — М.: Гелиос АРВ, 1999. — 114 с.
23. Юхименко П. І. Монетаристські теорії та тенденції їх розвитку: історико-економічний аналіз: Автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец.08.01.04. — К.: НАН України. Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин, 2006. — 36 с.
24. Hansen A. The American Economy. — New York, Toronto, London, 1957. — [http:// www. nber. org](http://www.nber.org)

Економічна теорія намагається дати відповідь на питання: яким має бути співвідношення економічних концепцій і макроекономічної системи, зокрема України.

Экономическая теория стремится дать ответ на вопрос: каким должно быть соотношение экономических концепций и макроэкономической системы, в частности Украины.

Economic theory tries to answer the question: what should be the correlation of economic concepts and macroeconomic system, particularly in Ukraine.

Надійшла 6 жовтня 2011 р.